

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 337 (SA)

TELŠIŲ (ŽEMAIČIŲ) ŽEMĖS TEISMAS

ТЕЛЬШЕВСКИЙ (ЖМУДСКИЙ) ЗЕМСКИЙ СУД

**ŽEMĖS TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ, SKUNDŲ IR PAREIŠKIMŲ PROTOKOLŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1781-1811 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE TELŠIŲ (ŽEMAIČIŲ) ŽEMĖS TEISMĄ NR. 337 (SA)

2014-06-26 Nr. A7-22

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564 - 1566 m. teisminės-administracinės reformos. Žemaičių seniūnijoje, dar vadinamoje kunigaikštyste, permainos teisminėje sistemoje įvyko tik po dešimties metų, nes ji nuo seno turėjo privilegijų, išskiriančių ją iš kitų LDK žemių tarpo. Žemaitiją valdė seniūnas, kurį rinko vietinė bajorija, o LDK valdovas jį tik tvirtino. Žemaičių kunigaikštystė skyrėsi nuo kitų Lietuvos sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo padalinta į valsčius. XVI a. antros pusės istorijos šaltiniuose minimi net 48 valsčiai.¹ Palaipsniui Žemaičių kunigaikštystės seniūno galios buvo ribojamos, o 1575 m. jos teritorijoje įkurti žemės, pilies ir pakamario teismai. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio iki 1764 m. nuolatine Žemaičių žemės ir pilies teismų sesijų vieta buvo Raseiniai.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detaliam reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.² Teismo pareigūnus – teisėją, jo pavaduotoją ir raštininką – Žemaičių kunigaikštystės seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o jų įgaliojimus tvirtino karalius. Kasmet vykdavo trys žemės teismo sesijos (gudų k. *почку*, lotynų k. *kadencia*), kurios trukdavo tris-šešias savaites. Sesijos buvo vadinamos bažnytinių švenčių vardais. Pirmoji sesija prasidėdavo pirmą dieną po Trijų Karalių šventės (sausio 6 d.); antroji – po Šv. Trejybės dienos (gegužės mėn. pabaiga arba birželio mėn. vidurys); trečioji – po Šv. Mykolo šventės (rugsėjo 29 d.). Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjo ir jo pavaduotojo kolegialiu abipusiu sutarimu.³

1764 m. Abiejų Tautų Respublikos (toliau - ATR) Varšuvos konvokaciniame seime buvo priimtas įstatymas, keičiantis žemės teismo pareigūnų sudėtį: nuo šio laiko žemės teismą sudarė keturi teisėjai ir raštininkas.⁴ Asmenims, anksčiauėjusiems žemės teismo pateisėjo pareigas, likvidavus šią

¹ Słownik geograficzny – Warszawa, 1895, T. XIV. P. 799.

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; P. 162-283.

³ BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, P. 49.

⁴ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. VII. P. 183-184.

pareigybę, šis įstatymas numatė automatišką (be rinkimų) paskyrimą į teisėjus. Raštininkui taip pat buvo numatyta sprendžiamojo balso teisė tais atvejais, kai skelbiant teismo nuosprendį teisėjų balsai pasidalindavo po lygiai. Šiame įstatyme taip pat buvo numatytas tikslus elekcinio pavieta seimelio, kurio metu buvo renkami žemės teismo pareigūnai darbo laikotarpis, susietas su žemės teismo Grabnyčios (vasario mėn.) sesija. Į teisėjų pareigas uždrausta rinkti kandidatus, susijusius artima giminyste.

Žemės teismas nagrinėjo bylas, susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: testamentų tvirtinimu ar vykdymu; pirkimo, pardavimo ar keitimo sutartimis; dovanojimo raštais, paskolomis, karaliaus privilegijomis ir kt., taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo klausimus. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimai galėjo būti skundžiami aukštesnėms instancijoms – LDK Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

Žemės teismo jurisdikcijai priklausė visi Žemaičių kunigaikštystėje gyvenantys ar žemę turintys bajorai. II Lietuvos Statutas nenumatė, kad žemės teismo pareigūnai ligos atveju ar dėl kitos svarbios priežasties galėtų pavesti savo pareigas kam nors kitam – bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją.

Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas, tvarkydavęs žemės teismo knygas, kuriose buvo fiksuojami ne tik įvairūs teisminiai aktai, bet ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Žemės teismo knygų aktai turėjo notarinę galią.

Teismo pareigūnams talkino vaznys, išnešiodavęs šaukimus, atlikdavęs įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavęs bylos aplinkybes, viešai skelbdavęs teismo nuosprendžius, dalyvaudavęs posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos negaudavo. Jiems buvo mokama už kiekvieną išnagrinėtą bylą, į knygas įrašytą dokumentą ar išduotą jo nuorašą pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai paprastai apsiribodavo pinigineis baudomis. Nuteistasis, kuris nesumokėdavo baudos, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Jei žemės teismas nuteisdavo įkalinimu arba mirties bausme, nuosprendį įvykdyti būdavo pavedama pilies teismo pareigūnams. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). 1794-10-30 caro įsaku žemės teismai vėl buvo atkurti ir įteisinti.⁵ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Žemės ir pilies teismų įsteigimą Telšiuose nulėmė svarbios teisminės-administracinės reformos, įvykusios Žemaitijoje XVIII a. antroje pusėje. Ši tema yra gana detalai tyrinėta lietuvių istorikų Z. Kiaupos, E. Meilaus ir R. Šmigelskytės-Stukienės studijose. Iki tol Žemaičių kunigaikštystėje buvo tik vienas žemės ir pilies teismų sesijų centras Raseiniuose. Tačiau jau 1758 m. Raseinių seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama įkurti daugiau teismų, nes „Žemaitija esanti labai didelė, daliai kunigaikštystės pakraščių žemvaldžių nepatogu ir brangu vykti tvarkyti teisminių reikalų į Raseinius“.⁶

1764 m. ATR Varšuvos konvokaciniame seime buvo priimtas įstatymas (konstitucija), kuriame buvo nurodyta, kad „tokioje plačioje ir gausiai apgyvendintoje Žemaičių kunigaikštystėje yra tik viena teismo vieta – Raseiniuose, todėl atsižvelgiant į nuolatinius Žemaitijos deputatų prašymus Telšiuose įsteigti antri žemės ir pilies teismai“.⁷ Pagal šį įstatymą kunigaikštystės teritorija buvo padalinta į Raseinių ir Telšių teismines repartijas (teismines apygardas arba dalis) (lotynų k. *repartitio – atidalijimas*). Naujai įsteigtos Telšių repartacijos žemės teismo jurisdikcijai buvo priskirti 15 Žemaičių kunigaikštystės pavietų: Telšių, Rietavo, Pajūrio, Viešvėnų, Karšuvos, Šauduvos, Gondingos, Tverų, Patumšių, Biržinėnų, Palangos, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų ir Žarėnų pavietai.

1766 m. ATR seimo nutarimu prie Telšių teisminės apygardos buvo dar prijungti Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų pavietai. Raseinių repartacijos teismų pavaldume liko 13 Žemaičių kunigaikštystės pavietų. Žemaičių kunigaikštystėje atsiradus dviem teisminėms repartacijoms žemės ir pilies teismams vykstančioms Raseiniuose buvo išsaugotos prioritėtinės teisės. Į Raseinių repartacijos žemės teismo archyvą turėjo būti siunčiamos Telšiuose vedamos žemės ir pilies teismų aktų knygos.

1765 m. pavasarį Telšiuose pradėjus veikti žemės teismo raštinei pirma oficiali Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos žemės teismo sesija įvyko 1765 m. birželio mėn. pradžioje. Pirmoje Telšių repartacijos žemės teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygoje, kuri apėmė laikotarpį nuo 1765 m. birželio 2 d. iki 1765 m. gruodžio 31 d., buvo įrašyti 566 įrašai.⁸ Šioje aktų knygoje minimi ir pirmieji žemės teismo pareigūnai: pirmininkaujantis teisėjas Jurgis Ivanovičius; teisėjai Ignotas Chšonstovskis, Mykolas Odachovskis ir Jonas Gadonas bei raštininkas Liudvikas Pilsudskis.

⁵ РУБИНШТЕЙН, Сергей; *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг* – Вильна, 1894, P. 398–399.

⁶ VAIVADA, Vacys; *Administravimas, teismai Žemaitijoje XV–XVIII a.*// *Žemaitija XV–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2000, P. 117-123.

⁷ MEILUS, Elmantas; *Telšiai XVIII amžiuje*// *Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 67.

⁸ LVIA. F. 365 (SA) Ap.1. B. 14952 P. 21.

Skirtingai nuo kitų LDK pavių žemės teismų, kurių pirmosios metų sesijos prasidėdavo per Trijų Karalių šventę (sausio 6 d.), žemės teismo sesijos Telšiuose pradžia nuo 1766 m. buvo nustatyta pirma diena po Pelenų dienos (vasario-kovo mėn.).⁹ Šis sprendimas buvo motyvuotas tuo, kad Telšių pavieto atstovai negalėdavo suspėti į tuo pačiu metu Raseiniuose vykstančius elekcinius seimelius. Žemės ir pilies teismų raštinės Telšiuose dirbo nuolat, todėl čia apsigyveno nemažai teisėjų, raštininkų, advokatų ir kitų su teismais susijusių pareigūnų. Patalpos žemės teismo raštinės darbui bei sesijų veiklai šiuo laikotarpiu, tikėtina, buvo nuomojamos pas miestelėnus arba vyko Telšių seniūnijos administraciniame pastate. Savo archyvo žemės teismas neturėjo, nes visos teismo vedamos knygos pagal nustatytą tvarką buvo siunčiamos į Raseinius.

1775 m. ATR seimo priimtu įstatymu formaliai motyvuojant „siekiu patogiau įkurdinti teismus“ Telšių žemės ir pilies teismų repartacija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius.¹⁰ Telšių repartacijos jurisdikcijai priklausę Žemaičių kunigaikštystės pavietai buvo priskirti Šiaulių teisminei repartacijai. Tikroju šių teismų perkėlimo „kaltininku“ ir vykdytoju yra laikomas LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas. Jis tuo metu administravo Šiaulių ekonomiją, kuriai priklausė gana sparčiai besivystantis Šiaulių miestas. Antanas Tyzenhauzas tikėjosi, kad žemės ir pilies teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas jam toliau plėtotis, padidins miesto reikšmę ir ekonomijos pajamas. Kita priežastis galėjo būti 1772 m. ATR valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio įsaku paskirto Telšių seniūnijos seniūno Juozapo Zabelos nesėkmingas administravimas. Naujajam seniūnui dėl jo pastovaus užimtumo ir ypatingo artumo karaliui matyt nelabai rūpėjo Telšių seniūnijos reikalai, nes jau 1776 m. jis seniūnijos administravimą perleido savo broliui Simonui Zabelai.¹¹

1776 m. ATR seime perskirstant Šiaulių ir Raseinių teisminių apygardų (reparticijų) teritorijas buvo nutarta, kad Telšių pavietas priklausys Raseinių žemės ir pilies teismų repartacijai. Pastarasis nutarimas tuo metu atrodė neracionalus, nes visi gretimai Telšių buvę pavietai buvo priskirti Šiaulių teismų repartacijai. Tačiau tyrinėtojai iškėlė prielaidą, kad tikėtina, „šiuo atveju nulėmė prestižo reikalas ir Telšių pavieto bajorai sutarė prasiilginti kelią vykdamai į Raseinius, negu vykti į miestą (Šiaulius), kuris atėmė iš jų teismų miesto garbę“.¹²

⁹ MEILUS, Elmantas; *Telšiai XVIII amžiuje// Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 68.

¹⁰ BRENZTEJN, Michał; *Telsze. Szkic historyczny dziejów miasta i starostwa//Przewodnik naukowy i literacki. Roczn. 30*. Lwów, 1902, P. 1057.

¹¹ *Volumina Legum* – Petersburg, 1860, T. VIII. P. 418.

¹² BŁASZCZYK, Grzegorz; *Reformy administracyjne na Żmudzi w drugiej połowie XVIII wieku//Czasopismo prawno-historyczne*. 1984, T. 36. Zesz. 2. P. 203.

Telšiai dėl žemės ir pilies teismų perkėlimo į Šiaulius neabejotinai prarado didelę dalį savo politinės ir ekonominės reikšmės, o vietos bajorai, nepatenkinti permainomis, jautėsi „užsigavę“, todėl laikui bėgant tapo aktyvesni ir siekė susigrąžinti miestui prarastas privilegijas.

1790 m. gegužės 21 d. Žemaičių kunigaikštystės atstovas ATR seime Juozapas Pliateris greta Šiaulių ir Raseinių teisminių repartacijų pasiūlė įsteigti trečią teisminę repartaciją Telšiuose.¹³ Savo pasiūlymą jis motyvavo tuo, kad „Žemaitijos atokesnių paviėtų (Palangos, Platelių, Telšių) gyventojams tenka toli keliauti į Raseinius, kai ko nors prireikia žemės ar pilies teismų raštinėse.“ J. Pliaterio parengtam įstatymo projektui seime buvo pritarta ir 1790 m. gegužės 26 d. jis tapo konstitucija (įstatymu).¹⁴ Ji skelbė, kad nuo 1790 m. spalio 1 d. Raseinių repartacijos žemės ir pilies teismų raštininkai Telšiuose privalo atidaryti žemės ir pilies teismų raštines, kurios priiminėtų vietinių bajorų pareiškimus ir skundus, įrašytų pateiktus dokumentus į aktų knygas ir kt. Pirmieji įrašai Telšių repartacijos žemės teismo aktų knygoje buvo įrašyti 1790 m. lapkričio 7 d. Šią aktų knygą sudarė 522 įrašai (aktai), kurie apėmė laikotarpį nuo 1790 m. lapkričio 7 d. iki 1792 m. vasario 17 d. Ją tvarkė ir vedė regentas (raštininko pavaduotojas) Jokūbas Mackevičius.¹⁵

1791 m. lapkričio 2 d. ATR buvo įvykdyta administracinė-teritorinė reforma. Žemaičių kunigaikštystė buvo padalinta į tris pavietus Raseinių, Šiaulių ir Telšių, kurių centruose rinkosi pavietų bajorų seimeliai. Naujajį Telšių pavietą sudarė 11 senųjų mažųjų Žemaitijos pavietų: Telšių, Palangos, Viešvėnų, Patumšių, Platelių, Gondingos, Medingėnų, Žarėnų, Pavandenės, Tverų, ir Šauduvos.¹⁶ Telšiuose vėl apsigyveno gana gausus būrys valdininkų: teisėjų, jų pavaduotojų, raštininkų, regentų, advokatų ir kt. su žemės bei pilies teismų darbu susijusių pareigūnų. Taip išlikusiame 1791 m. Telšių repartacijos pareigūnų sąrašė minimos 68 pavardės. Vien advokatų, jų padejėjų ir mokinių paminėta net 11 asmenų. Į Telšius, kurių gyventojų daugumą iki tol sudarė daugiausia smulkūs pirkliai, amatininkai bei žydai, vis aktyviau ėmė keltis bajorai. Tai vaizdžiai atsispindi žemės teismo aktų knygų įrašuose, kur 1791-1792 m. laikotarpiu įregistruoti 24 namų ar žemės sklypų pardavimo sandėriai. Iš šių sandėrių matyti, kad pardavėjai būdavo miestiečiai arba žydai, o pirkėjai tik bajorai.¹⁷

1792 m. sausio 10 d. ATR seime buvo priimtas įstatymas dėl žemininkų teismo įkūrimo vietoj panaikintų žemės ir pilies teismų. Sujungus žemės, pilies ir pakamario teismus buvo suformuoti nauji,

¹³ KIAUPA, Zigmantas; *Telšiai XVIII amžiaus pabaigoje// Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 88.

¹⁴ *Volumina Legum* – Kraków, 1889, T. IX. P. 204.

¹⁵ LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 15163.

¹⁶ *Volumina Legum* – Kraków, 1889, T. IX. P. 332-333.

¹⁷ KIAUPA, Zigmantas; *Telšiai XVIII amžiaus pabaigoje// Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 89.

kolegialūs žemininkų teismai, kuriuos sudarė dešimt teisėjų, padalintų į dvi grupes po penkis pareigūnus, renkamus pavieto seimelyje ketverių metų kadencijai.¹⁸

1792 m. vasario 18 d. Telšiuose įvyko elekcinis seimelis, kuriame buvo išrinkti dešimt Telšių žemininkų teismo teisėjų ir raštininkas. Žemininkų teismo aktų knygos dokumentuose yra minimi teisėjai: Jurgis Putkameris, Jurgis Jucevičius, Antanas Gedgaudas, Antanas Venclavskis, Anupras Vaziškis, Felicijonas Prižgintas, Petras Stravinskis, Pranciškus Burnickis, Aleksandras Jankovskis, Mykolas Vaišvila bei teismo raštininkas Antanas Klementas.¹⁹ Šio teismo raštinei saugojimui buvo perduoti panaikinto Telšių repartacijos žemės teismo dokumentai: viena tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga bei du tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų protokolai.²⁰ Telšių žemininkų teismas veikė neilgai tik iki 1792 m. rugsėjo 10 d.

Du paskutiniai (1793-1795 m.) ATR kaip valstybės gyvavimo metai buvo pilni įvykių. Dėl skubiai priimamų įstatymų dažnai keitėsi valstybinių ir teisminių institucijų kompetencijos ribos, pavaldumas bei įstaigų pavadinimai. Tai palietė ir Žemaičių kunigaikštystę. 1792 m. rugsėjo 17 d. Telšiuose ėmė veikti Telšių konfederacinis teismas, perėmęs visus anksčiau panaikinto žemininkų teismo įgaliojimus ir dokumentus. Jis veikė iki 1793 m. balandžio 25 d.²¹ Nuo 1793 m. balandžio 27 d. konfederacinį teismą Telšiuose vėl pakeitė žemininkų teismas, dirbęs iki pat 1793 m. pabaigos.²² Remiantis ATR Gardino seimo nutarimais, nuo 1794 m. sausio 2 d. buvo atkurta Telšių žemės ir pilies teismų veikla.

1794 m. pab. nuslopinus T. Kosciuškos sukilimą, Lietuvą okupavo rusų armija. 1795 m. gruodžio 14 d. Jekaterina II savo įsaku padalijo vakarines LDK žemes į dvi gubernijas: Vilniaus ir Slanimo. LDK pavietus rusų pavyzdžiu imta vadinti apskritimis (*уезд*). Telšių apskritis kartu su dar dešimčia apskričių priklausė Vilniaus gubernijai. Taip pat minėtu įsaku, siekiant atkurti „civilinę teisę“ ir pelnyti prie Rusijos imperijos prijungtų teritorijų bajorijos prielankumą buvo atnaujinta iki LDK aneksijos veikusių žemės ir pilies teismų veikla. Rusiškas apskrities pavadinimas (*уезд*) buvo naudojamas tik oficialiuose dokumentuose rašytuose rusų kalba, nes teismų raštvedyboje toliau tebevyraujant lenkų kalbai, apskritis aktuose po senovei vadinamos pavietais (lenkų k. *powiat*). Administraciniai–teritoriniai pertvarkymai, buvusiose LDK žemėse, dar vyko 1796 m. ir 1801 m., tačiau Telšių apskritis išliko pavaldi Vilniaus gubernijai.

¹⁸ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė; *Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas LDK pavietuose 1789-1792 m.*//*Istorija. Mokslų darbai*. T.74. V; 2009.

¹⁹ LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 15164. P. 3.

²⁰ Ten pat, P. 5-5v.

²¹ LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 15165.

²² LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 19626.

Pradiniu valdymo laikotarpiu, tikėdamasi pelnyti naujai prijungto krašto pavaldinių simpatijas, carinė valdžia į bajorų teisminių institucijų – žemės ir pilies teismų darbą, stengėsi nesikišti. Ji tuo pačiu tikėjosi išugdyti Žemaitijos bajorų tarpe pilietinio lojalumo ir ištikimybės rusų valdovams tradicijas. Telšių žemės teismas nors ir buvo Rusijos imperijos apskrities juridine įstaiga, tačiau veikė remdamasis Lietuvos Statuto, o ne imperijos įstatymais. Lenkų kalba ir toliau liko oficialia žemės teismo kalba. Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai caro Nikolajaus I įsaku Vilniaus gubernijoje Lietuvos Statutas neteko galios, o teismų raštvedyboje lenkų kalba buvo pakeista rusų kalba.

Telšių žemės ir pilies teismai veikė iki 1831 m. kai caro valdžia juos panaikino. Šių teismų bylos perėjo į Telšių apskrities teismo archyvą. 1843 m. Telšių apskritis buvo prijungta prie naujai įkurtos Kauno gubernijos.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis.

Telšių apskrities teismas, kuriam priklausė Telšių žemės ir pilies teismų knygos 1853 m. kovo-birželio mėn. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 46 bylas.²³ Bylų perdavimo žiniaraštyje buvo nurodyta, kad 27 bylos priklausė Telšių žemės teismui, 16 bylų - Telšių pilies teismui, 2 bylos Skuodo (Johanesburgo) ir viena byla Kretingos (Karolštato) magdeburginiams teismams.²⁴ Visos Telšių žemės teismo aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu. Telšių žemės teismo protokolų knygos buvo patvirtintos Telšių apskrities teismo smalkos antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Telšių žemės teismo bylos (27 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15163-15189).²⁵

²³ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923 P. 48.

²⁴ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 664 L. 532-534.

²⁵ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, P. 537-538.

Bylos buvo susistemintos tokia pat chronologine ir temine seka, kokia buvo gautos iš Telšių apskrities teismo. Pagal dokumentų pobūdį jos buvo suskirstytos į aktų knygas ir einamųjų reikalų protokolus. Ankstyviausias dokumentas buvo 1790 m., vėlyviausias - 1802 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

1873-1903 m. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas iš įvairių įstaigų papildomai gavo nemažai bylų. 1883 m. Telšių žemės teismo bylų grupė pasipildė dar trejomis bylomis, rastomis Kauno jungtiniame įvairių valstybinių įstaigų archyve.²⁶ Jos buvo įrašytos į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio katalogą (Gor. Nr. 19530, 19576 ir 19626), kurį sudarė bylos į archyvą patekusios 1873-1914 m. laikotarpyje ir neįtrauktos į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949-1951 m. Telšių žemės teismo fondui buvo suteiktas Nr. 337 (SA), Telšių pilies teismo fondui – Nr. 338 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Telšių žemės ir pilies teismų, fondai. Telšių žemės teismo fondą Nr. 337 (SA) sudarė trys apyrašai. N. Gorbačevskio spausdintinis Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1. Apyrašas Nr. 2 buvo sudarytas 1968 m. iš XVI-XIX a. dokumentų pabirų ir XIX a. pr. Telšių žemės teismo aktų nuorašų. Tuo metu jame buvo 18 bylų. Papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio katalogas, kuriam priklausė trys Telšių žemės teismo bylos (Gor. Nr. 19530, 19576 ir 19626), buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 3.

1976 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 15163-15189 (27 apskaitos vienetai) faktiškai yra 26 bylos, o apyraše Nr. 2 - 18 bylų. Paaiškėjo, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą trūksta vienos bylos (Gor. Nr. 15167). Paieškos metu ji nebuvo rasta. Tačiau

²⁶ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923 P. 54.

1979 m. aptikus šią bylą Baltarusijos TSR centrinio valstybinio istorijos archyvo Minske fonduose, 1980 m. byla (Gor. Nr. 15167) buvo perduota LTSR centriniam valstybiniam istorijos archyvui Vilniuje.

1981 m. ir 1985 m. Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašą Nr. 2 papildė dvi bylos gautos iš Kauno centrinio valstybinio archyvo. Viena iš jų buvo gana vertinga, tai - 1816 m. Telšių žemės teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga. 1991 m. taip pat iš Kauno centrinio valstybinio archyvo buvo gautas fondo Nr. 532 „Kauno gubernijos Telšių žemės teismas“ apyrašas Nr. 1., kuriame buvo trys bylos. Šios trys bylos kartu su senu apyrašu buvo įrašytos į Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašą Nr. 2. Po papildymo apyrašą Nr. 2 sudarė 24 bylos, kurių dokumentų chronologinės ribos 1572-1861 m.

1986 m. iš papildomam rankraštiniam N. Gorbačevskio katalogui priklausiusių trijų bylų (Gor. Nr. 19530, 19576 ir 19626) buvo sudarytas Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašas Nr. 3. Apyrašo Nr. 3 bylos – tai Žemaičių kunigaikštystės Telšių žemės teismo dekretų (nuosprendžių) knyga, Žemaičių kunigaikštystės Telšių žemininkų teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga bei Žemaičių kunigaikštystės komisarų ir kompromisinio teismų dekretų knyga. Fondo Nr. 337 (SA) apyrašo Nr. 3 bylų chronologinės ribos 1781-1811 m.

2014 m. naujai sudarant Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašą Nr. 1, nutarta į šį apyrašą perkelti visas tris šio fondo apyrašui Nr. 3 priklausančias bylas. Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas. Po pertvarkymo Telšių žemės teismo fonde Nr. 337 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 30, apyraše Nr. 2 - 24 apskaitos vienetai.

Iš viso Telšių žemės teismo fonde Nr. 337 (SA) yra 54 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1572-1861 m.

Žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, skundų ir pareiškimų protokolų apyrašas Nr. 1.

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2014 m., sudarant Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;

- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) naujame apyrašė Nr. 1 kiekviena iš 30 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, skundų ir pareiškimų protokolai. Dokumentų chronologinės ribos 1781-1811 m. Seniausia fondo Nr. 337 (SA) apyrašo Nr. 1 knyga (Gor. Nr. 19576) yra Žemaičių kunigaikštystės komisarų ir kompromisinio teismų dekretų knyga. Šios bylos dokumentų chronologinės ribos 1781-1811 m.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir pilies teismo knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų civilinių ir su jomis susijusių baudžiamųjų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Dvi fondo Nr. 337 apyrašo Nr. 1 bylos (Gor. Nr. 15163 ir 15172) turi dokumentų rejestrus (vidaus apyrašus). Bylos vidaus dokumentų rejestro lapai, taip pat jos datų, fizinio stovio ir sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje.

Tvarkant Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Patikrinus Telšių žemės teismo fondo Nr. 337 (SA) apyrašą Nr. 3 buvo nutarta, kad tris jam priklausiusias bylas - tai Žemaičių kunigaikštystės Telšių žemės teismo dekretų (nuosprendžių) knygą; Žemaičių kunigaikštystės Telšių žemininkų teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygą bei Žemaičių kunigaikštystės komisarų ir kompromisinio teismų dekretų knygą (Gor. Nr. 19530, 19576 ir 19626) metodiniu požiūriu tikslinga įrašyti į fondo Nr. 337 (SA) apyrašą Nr. 1, suteikiant joms eilės numerius Nr. 28, 29 ir 30. Fondo Nr. 337 (SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas.

Didžioji dalis Telšių žemės teismo knygose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba. Nors esama ir pavienių dokumentų parašytų lotynų ir senąją gudų (baltarusių) kalbomis dauguma XVI-XVIII a. aktų nuorašai. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 337 (SA) Telšių žemės teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 30 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1781-1811 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 337 „ТЕЛЬШЕВСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Земские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг., а в Жмудском старостве, ещё называемом княжеством, только в 1575 г. Жмудь занимала особое положение среди других территориальных единиц ВКЛ. Ею управляли местной шляхтой избираемые и имевшие широкие полномочия старосты. Жмудское княжество было разделено на волости, а не на воеводства и поветы, как другие земли ВКЛ. В актах второй половины XVI в. упоминаются до 48 волостей. Постепенно полномочия жмудского старосты были сужены, а в 1575 г. на территории Жмудского княжества учреждены земский, гродский и подкоморский суды. С конца XVI в. по 1764 г. центром заседаний Жмудского земского и гродского судов стали Россиены.

Деятельность и функции земского суда были точно регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на сеймике Жмудского княжества из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии, которые назывались на старобелорусском языке *рочками* или на латинском языке *kadencia*. Они длились от трёх до шести недель. Первая сессия начиналась в первый день после праздника Трёх королей или Богоявления (6 января), вторая – после праздника св. Троицы (конец мая или середина июня), а третья сессия – после дня св. Михаила (29 сентября). Судебные решения судья и его помощник принимали в совещательном порядке.

В 1764 г. на Варшавском конвокационном сейме Речи Посполитой был принят закон изменивший состав должностных лиц земского суда. С этого времени земский суд состоял из четырёх судей и писаря. Лицам, ранее исполнявшим обязанности помощника судьи, этот закон предусматривал автоматическое (без выборов) назначение на должность судьи. Разширились полномочия земского писаря. Он получал право голоса в тех случаях, когда мнения судей при вынесении судебного решения разделялись поровну. В законе также была указана продолжительность работы поветового сеймика на котором избирался судейский состав земского суда. Поветовый сеймик созывался на праздник Сретения (2 февраля) и проходил параллельно с февральской сессией земского суда. На должность судьи было запрещено выдвигать кандидатов связанных узами близкого родства.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они решали также дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, о подтверждении дворянского происхождения. Земский суд был судом низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Его особое положение подчёркивало также право надзора за деятельностью гродского суда.

Юрисдикции земского суда принадлежали все в Жмудском княжестве проживающие или в ней земельную собственность имеющие дворяне. Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни или на время его отсутствия, дворяне специально на время сессии выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию.

Очень важной в работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр.). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу.

Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, рассчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом приговора в виде смертной казни или тюремного заключения, его исполнение поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

Во второй половине XVIII в. в Жмудском княжестве было проведено ряд важных судебно-административных реформ, которые позднее обусловили образование Тельшевского земского суда. Эта тема довольно подробно представлена в научных работах литовских историков З. Кяупы, Е. Мейлуса и Р. Шмигельските-Стукене. До этого времени единственным местом для проведения сессий земского и гродского судов были Россиены. Но уже в 1758 г. в инструкцию Россиенского сеймика вносится требование местной шляхты учредить больше судов, потому, что „территория Жмуди довольно обширная и многим землевладельцам с окраин княжества очень неудобно и дорого ездить в Россиены на судебные заседания“.

В 1764 г. конвокационный сейм Речи Посполитой в Варшаве принял закон (конституцию) в котором было указано, что „на обширной и густонаселённой территории Жмудского княжества существует только один судебный центр в Россиенах, поэтому, принимая во внимание многочисленные просьбы жмудских депутатов, решено учредить в Тельшах второй судебный центр для заседаний земского и гродского судов“. Согласно этому указу, юрисдикция Жмудского земского и гродского судов, охватывавшая всю территорию княжества, была разделена на две части: Тельшевскую и Россиенскую судебные репартиции (на латинском языке *repartitio* – часть, отделение). Тельшевской репартиции отошли Тельшевский, Ретовский, Поюрский, Вешвянский, Коршовский, Шовдовский, Гондингский, Тверский, Потумшевский, Биржинянский, Полонгенский, Повонденский, Медингянский, Корклянский и Жоранский поветы (всего 15).

В 1766 г. решением сейма Речи Посполитой к Тельшевской судебной репартиции были присоединены ещё два повета: Больших и Малых Дырвян. В подчинении Россиенской судебной репартиции остались 13 поветов Жмудского княжества. После этих преобразований Россиенская судебная репартиция сохранила за собой приоритетные права. В архиве земского суда Россиенской репартиции должны были храниться и актовые книги земского и гродского судов, которые проходили в Тельшах.

Весной 1765 г. в Тельшах была учреждена канцелярия земского суда Тельшевской репартиции, а в начале июня 1765 г. состоялась его первая сессия. В первую актовую крепостную и поточную книгу земского суда Тельшевской репартиции, которая охватывала период с 2 июня 1765 г. по 31 декабря 1766 г., были внесены 566 записей. В этой актовой книге

упоминается и первоначальный состав должностных лиц земского суда: председатель-судья Ежи Иванович; судьи Игнаций Хшонстовский, Михаил Одаховский и Ян Гадон; а также писарь Людвик Пилсудский.

В отличии от земских судов других поветов ВКЛ, где первые судебные сессии начинались после праздника Трёх королей, в Тельшах начало сессии земского суда с 1766 г. была назначена на первый день после праздника Сретения (февраль-март). Это решение было мотивировано тем, что чиновники Тельшевского повета в это время должны были участвовать в элекционном сеймике, проходившем в Россиенах. Канцелярии земского и гродского судов в Тельшах работали постоянно, поэтому здесь поселилось немало судей, писарей, адвокатов и др. судебных чиновников. Помещения для работы канцелярии земского суда и проведения его сессий в этот период скорее всего снимались у местных горожан или проходили в административном здании Тельшевского староства. Своего архива земский суд не имел, а все его книги на хранение в установленном порядке посылались в Россиены.

В 1775 г. указом сейма Речи Посполитой была упразднена Тельшевская судебная репартиция и вместо неё образована Шавельская судебная репартиция. Формально мотивом этого решения была „потребность более рационально распределить судебные каденции“. Но в действительности главным сторонником и инициатором переноса судов из Тельш в Шавли был дворцовый казначей и администратор королевских имений Антоний Тизенгауз. Он в то время управлял Шавельской экономией, которой принадлежали Шавли. Антоний Тизенгауз с переносом земского и гродского судов в Шавли стремился повысить значение города, создать более благоприятные условия для его роста, а также увеличить доходы экономии. Другой причиной могло быть то, что в 1772 г. король Речи Посполитой Станислав Август Понятовский своим указом назначил старостой Тельшевского староства Иозефа Забелу, который стал довольно небрежно выполнять свои обязанности. Будучи приближённым короля и постоянно занятым делами при дворе новый староста видимо не очень заботился делами Тельшевского староства, поэтому он уже в 1776 г. передал управление староством своему брату Симону Забеле.

В 1776 г. при уточнении административных границ Шавельской и Россиенской судебных репартиций сейм Речи Посполитой своим указом Тельшевский повет присоединил к Россиенской репартиции земского и гродского судов. Это решение в то время казалось нерациональным потому, что все смежные с Тельшами поветы были причислены к Шавельской судебной репартиции. Историки предполагают, что в этом случае данное решение предопределил

фактор престижа и Тельшевские дворяне договорились, что лучше ехать в дальние Россиены, чем в ближние Шавли, которые отняли у Тельш почетный статус судебного центра.

Тельши из-за переноса земского и гродского судов в Шавли несомненно лишились части своего политического и экономического значения, а местные дворяне чувствовали себя „обиженными“, поэтому со временем они стали активно добиваться возврата своему городу утраченных привилегий.

21 мая 1790 г. на сейме Речи Посполитой депутат от Жмудского княжества Иозеф Плятер вынес предложение: наряду с Шавельской и Россиенской судебными репартициями образовать третью судебную репартицию в Тельшах. Свое предложение он обосновал тем, что „жителям отдаленных поветов Жмудского княжества: Тельшевского Плотельского и Полонгенского, при надобности решения судебных вопросов слишком далеко ехать в Россиены“. Подготовленный Юзефом Плятером проект закона сеймом был утвержден и 26 мая 1790 г. принят.

Законом было предусмотрено, что с 1 октября 1790 г. писари земского и гродского судов Россиенской репартиции обязаны были в Тельшах учредить канцелярии земского и гродского судов, принимать в них жалобы и заявления от местных дворян, заносить документы в актовые книги и пр. Первые записи в актовую книгу земского суда Тельшевской репартиции были занесены 7 ноября 1790 г. Эта судебная книга состояла из 522 актов, которые охватывали период с 7 ноября 1790 г. по 17 февраля 1792 г. Её вел и записи вносил регент (помощник писаря) Якуб Мацкевич.

2 ноября 1791 г. в Речи Посполитой была проведена административно-территориальная реформа. Жмудское княжество было поделено на три повета: Россиенский, Шавельский и Тельшевский, в центрах которых собирались поветовые сеймики. Новообразованный Тельшевский повет состоял из 11 старых небольших по территории поветов Жмудского княжества: Тельшевского, Полонгенского, Вешвянского, Потумшевского, Плотельского, Гондингского, Медингянского, Жоранского, Повонденского, Тверского и Шовдовского. В Тельшах вновь обосновалась многочисленная группа судебных чиновников: судьи, их заместители, писари, регенты, адвокаты и другие должностные лица. Так в сохранившемся реестре Тельшевской судебной репартиции за 1791 г. перечислены 68 фамилий. Только адвокатами, их помощниками и учениками в нём упоминаются 11 человек. Это способствовало изменению состава населения г. Тельши, которое ранее в большинстве состояло из мелких купцов, ремесленников и евреев. С учреждением в городе земского и гродского судов в него все активнее стали переезжать дворяне. Так в актовой книге земского суда за 1791-1792 гг. были

зарегистрированы 24 акты купли в городе домов или земельных участков. Если во всех сделках продавцами недвижимого имущества являлись горожане или евреи, то покупающей стороной были только дворяне.

Сейм Речи Посполитой 10 января 1792 г. принял закон об учреждении землянского суда вместо упразднённых земского, гродского и подкоморского судов. Этот суд состоял из десяти судей, разделённых на две группы по пять человек и выбираемых на поветовом сеймике сроком на четыре года.

18 февраля 1792 г. на элекционном сеймике в Тельшах были избраны десять судей землянского суда: Ежи Путкамер, Ежи Юцевич, Антоний Гедговд, Антоний Венцлавский, Онуфрий Важинский, Фелициян Пришгинт, Петр Стравинский, Францишек Бурницкий, Александр Янковский и Михаил Войшвило; а также судебный писарь Антоний Клемент. Канцелярии землянского суда на хранение был передан архив упразднённого земского суда Тельшевской репартиции. Он состоял из одной актовой крепостной и поточной книги и двух актовых крепостных и поточных протоколов. Тельшевский землянский суд действовал до 10 сентября 1792 г.

Последние два года, с 1793 г. по 1795 г., существования государственности Речи Посполитой были полны перемен и событий. Властью было принято много законов, согласно которым часто изменялись границы компетенций государственных и судебных институций, их подчинённость и названия учреждений. Реформы коснулись и Жмудского княжества. 17 сентября 1792 г. в Тельшах был учрежден конфедерационный суд, перенявший все полномочия и документы упразднённого Тельшевского землянского суда. Он работал до 25 апреля 1793 г. Затем с 27 апреля 1793 г. в Тельшах снова заседал землянский суд, который действовал до конца 1793 г. Согласно законам, принятым на последнем сейме Речи Посполитой в Гродне, в Тельшах от 2 января 1794 г. была возобновлена деятельность земского и гродского судов.

В конце 1794 г. после подавления восстания Т. Косцюшки, Литву оккупировала русская армия. 14 декабря 1795 г. императрица Екатерины II своим указом разделила западные земли ВКЛ на две губернии: Виленскую и Слонимскую. Бывшие поветы Литвы на примере Российской империи были переименованы в уезды. Стремясь расположить к себе местное дворянство и якобы вернуть Литве „гражданское право“, царская власть восстановила и узаконила также деятельность земских и гродских судов. Тельшевский уезд вместе с ещё десятью уездами вошел в состав Виленской губернии. Но название *уезд* употреблялось только в официальных документах, написанных на русском языке. Так как в судебном

делопроизводстве по прежнему употреблялся польский язык, в судебных актах *уезд*, следуя польской традиции, именовался *поветом* (*powiat*). Административно-территориальные изменения на землях бывшего Великого Княжества Литовского были проведены в 1796 и 1801 гг; но Тельшевский уезд по прежнему остался в составе Виленской губернии.

На начальном периоде царская власть, имея цель расположить к себе дворянство новоприобретенных провинций, в работу земских и гродских судов старалась не вмешиваться. Либеральной политикой русское правительство стремилось сделать жмудских дворян лояльными и верноподданными гражданами. Тельшевский земский суд хоть и являлся юридическим учреждением Российской империи, но его деятельность по прежнему регламентировали не законы империи, а Литовский Статут. В земских и гродских судах польский язык оставался официальным. Только 7 июля 1840 г. царь Николай I своим указом отменил в Виленской губернии действие Литовского Статута, а в судах вместо польского был введён русский язык.

В 1831 г. царской властью Тельшевский земский и гродский суды были упразднены, а дела этих судов перешли в ведение Тельшевского уездного суда. В 1843 г. Тельшевский уезд был присоединён к новообразованной Ковенской губернии.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г.

В течении марта-июня 1853 г. Тельшевский уездный суд, которому принадлежали книги Тельшевского земского суда, передал Виленскому центральному архиву древних актов 46 дел. В числе этих дел, согласно передаточной описи, Тельшевскому земскому суду принадлежали 27 дел, Тельшевскому гродскому суду - 16, Шкудскому (Иоганисбергскому) магдебургскому суду – 2 дела и Кретингенскому (Карольштадскому) магдебургскому суду – 2 дела. Все актовые книги Тельшевского земского суда были в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний. Протоколы Тельшевского земского суда были подтверждены сургучёвыми печатями Тельшевского уездного суда.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Тельшевский земский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 27 единиц хранения (Гор. № 15163-15189). По виду документов дела были распределены: на актовые книги и поточные протоколы. Самым древним являлся документ с 1790 г., самым поздним с 1802 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на свои недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1873-1903 гг. Виленский центральный архив древних актов из разных учреждений получил немало дел. Группа дел Тельшевского земского суда пополнилась ещё тремя книгами, обнаруженными в 1883 г. в Ковенском объединенном архиве государственных учреждений. Они были вписаны в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского (Гор. № 19530, 19576 и 19626), который состоял из дел попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду „Тельшевский земский суд“ был присвоен № 337, а фонду „Тельшевский гродский суд“ № 338.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды Тельшевского земского и гродского судов. Фонд № 337 „Тельшевский земский суд“ состоял из трёх описей. Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 1. В 1968 г. была создана опись № 2. Она была составлена из россыпи документов с XVI-XIX вв. и выписей из актовых книг Тельшевского земского суда с начала XIX в. Дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского, которому принадлежали три дела Тельшевского земского суда (Гор. № 19530, 19576, 19626), использовался как опись № 3.

В 1976 г. в центральном государственном историческом архиве была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 337 „Тельшевский земский суд“. В результате проверки установлено, что в группе дел печатного каталога Н. Горбачевского № 15163-15189 (27 единиц хранения), который использовался как документ учёта, оказалось в наличии 26 дел, а по описи № 2 - 18 дел. Выяснилось, что по каталогу Н. Горбачевского отсутствует одно дело (Гор. № 15167). Во время розыска оно не было найдено. В 1979 г. это дело было обнаружено в Минске в фондах центрального государственного исторического архива Белорусской ССР, а в 1980 г. дело (Гор. № 15167) было передано центральному государственному историческому архиву Лит.ССР.

В 1981 г. и 1985 г. опись № 2 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ была дополнена двумя делами, полученными из Каунасского центрального государственного архива. Одно из этих дел имело большую ценность и представляла собой актовую крепостную и поточную книгу Тельшевского земского суда за 1816 г.

В 1991 г. также из Каунасского центрального государственного архива было передана опись № 1 фонда № 532 „Тельшевский земский суд Ковенской губернии“, которая состояла из трёх дел. Эти три дела вместе со старой описью были присоединены к описи № 2 фонда № 337. После этого дополнения в описи № 2 числилось 24 дела, хронологические рамки которых 1572-1861 гг.

В 1986 г. из трёх дел, принадлежавших дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского (Гор. № 19530, 19576, 19626), была составлена опись № 3 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“. В опись № 3 вошли: декретовая книга Тельшевского земского суда Жмудского княжества; актовая крепостная и поточная книга Тельшевского землянского суда Жмудского княжества и декретовая книга комиссарского и компромиссарского судов Жмудского княжества. Хронологические рамки дел описи № 3 фонда № 337 были 1781-1811 гг.

В 2014 г. при составлении новой описи № 1 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ решено к ней присоединить три дела из описи № 3. Опись № 3 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ была ликвидирована.

Фонд № 337 имеет две описи. В описи № 1 имеется в наличии 30, а в описи № 2 - 24 единицы хранения.

Итого в фонде № 337 „Тельшевский земский суд“ имеется 54 единицы хранения, хронологические рамки которых 1572-1861 гг.

Первая опись фонда № 337 „Тельшевский земский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2014 г. описи № 1 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ имеется в наличии 30 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные и поточные протоколы; а также на протоколы жалоб и заявлений. Крайние даты документов 1781-1811 гг. Самой древней книгой описи № 1 фонда № 337 (Гор. № 19576), является декретовая книга комиссарского и компромиссарского судов Жмудского княжества. Крайние даты документов этой книги 1781-1811 гг.

Актовые крепостные книги составляют разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи и пр. Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Особенно большую ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социально-экономическое развитие дворян ВКЛ и уровень их правовой культуры. В поточные книги вписывались: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых гражданских и связанных с ними уголовных дел, выносились по ним судебные решения.

Два дела описи № 1 фонда № 337 (Гор. № 15163 и 15172) имеют реестры документов (внутренние описи). Реестр документов представляет собой список содержащихся в деле документов. Листы реестров документов, физическое состояние и особенности дела указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“.

При составлении описи № 1 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ нефондовых дел в ней не обнаружено. При проверке дел описи № 3 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ было решено, что три находящиеся в этой описи дела: декретовую книгу Тельшевского земского суда Жмудского княжества; актовую крепостную и поточную книгу Тельшевского землянского суда Жмудского княжества и декретовую книгу комиссарского и компромиссарского судов Жмудского княжества (Гор. № 19530, 19576, 19626), с методической точки зрения целесообразно вынести и присоединить к описи № 1 фонда № 337 и присвоить им порядковые номера № 28, 29 и 30. В итоге опись № 3 фонда № 337 была ликвидирована.

Большая часть документов в книгах Тельшевского земского суда написаны на польском языке. Намного реже встречаются акты написанные на латинском или старобелорусском языках. Это, как правило, копии актов с XVI-XVIII вв. При составлении описи № 1 фонда № 337 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 337 „Тельшевский земский суд“ имеется 30 единиц хранения, хронологические рамки которых 1781-1811 гг.

Отдел распространения информации

Старший палеограф

Александр Банюевич